

KÜMME AASTAT EESTI KEELE INSTITUUDI SOOME-UGRI SEMINARE

Äsja lõppenud 2017. aastal toimus Eesti Keele Instituudis juba kümnes soome-ugri keeleteaduse küsimusi käsitlev sügisseminar. Soome-ugri sügisseminaride traditsioon sai alguse aastal 2008, mil EKI-s peeti kahepäevane seminar teemal „Soome-ugri keelte sõnaraamatud: mis neid liidab ja mis lahutab?“. Sestpeale on soome-ugri keeleteaduse huvilistel olnud võimalus koguneda EKI korraldatud teadusüritusel igal aastal, saamaks osa peajasjalikult fennougristikaale pühendatud põnevatest ettekannetest, kõnelejaiks soome-ugri ja ka teiste keelte eksperdid nii Eestist kui ka välismaalt.

Iga-aastaseid seminare korraldab EKI eesti keele ajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakond (varasema nimega soome-ugri keelte ja murrete osakond), üritusi toetab Haridus- ja Teadusministeerium. Seminarid on eelkõige olnud keskendunud soome-ugri leksikoloogiale ja leksikograafiale.

Lühiülevaade toimunud seminaridest

13.–14. XI 2008 (Tallinn) – „Soome-ugri keelte sõnaraamatud: mis neid liidab ja mis lahutab?“. Kuna soome-ugri keeltes on palju sarnaseid grammatilisi jooni ning samamoodi on ühist ka leksikograafias ja sõnaraamatuteoorias, on soome-ugri sõnaraamatute koostajad seatud sarnaste probleemide ette. Seminaril käsitleti kakskeelsete sõnaraamatute problemaatikat, samuti oli arutelu keskmes etümoloogiliste sõnaraamatute koostamine. Ürituse eesmärk oli

vahetada kogemusi soome-ugri keelte sõnaraamatute koostamisel kerkinud probleemide ja nende lahenduste osas. Ettekandeid pidasid järgmiste keelte uurijad ja leksikograafid: mari (Valeri Veršinin), liivi (Valt Ernštreit, Karl Pajusalu), ungari (Tamás Janurik, Tõnu Seilenthal), ersa (Jack Rueter), saami (Klaas Ruppel), komi (Galina Nekrasova), udmurdi (Svetlana Jedõgarova, Jelena Rjabina, Vadim Danilov), handi (Eszter Ruttkay) ja vadja (Silja Grünberg); lisaks eesti kakskeelsete sõnaraamatute koostajad Prantsusmaalt ja Poolast, samuti Eestist.

23. I 2009 (Tallinn) – „Finiitsus ja mittefiniitsus soome-ugri keeltes sünkroonia, diakroonia ja erinevate keeletasandite aspektist“ (I); 25. XI 2009 (Tallinn) – „Finiteness and Non-Finiteness“ (II). Soome-ugri keeltes, eriti läänemeresoome harus, on rikkalik mittefiniitne verbisüsteem. Mittefiniitsete vormide grammatika ja semantika tekitavad aga hulganisti nii sünkroonilisi kui ka diakroonilisi küsimusi. Nende küsimuste lähemaks arutamiseks korraldatigi seminar, mis toimus kahes osas. Esimene osa korraldati kahasse Fennougrica Asutusega. Kutsutud välisesinejad olid Tatiana Agranat (Moskva), Östen Dahl (Stockholm) ja Jaakko Leino (Helsingi), Eestist pidasid ettekanded Liina Lindström, Iris Metsmägi, Heili Orav, Renate Pajusalu, Pille Penjam, Kristiina Ross, Heete Sahkai, Sven-Erik Soosaar, Anne Tamm ja Ilona Tragel. Seminari teine osa korraldati Uurali tüpoloogiapäevade satelliitüritusena. Selle põhiteemad olid: finiitsus ja mitte-

finiitsus keeletüpoloogias ja keeleteooria kujundamisel, (mitte)finiitsed verbivormid (keelekorpustes), (mitte)finiitsus eesti keeles, selle murretes ja sugulaskeeltes ning (mitte)finiitsus ajaloolistes allikates ja keeleajaloos. Seminar kujunes väga rahvusvaheliseks, ettekandeid pidasid Misha Daniel (Moskva), Casper de Groot (Amsterdam), Markus Hamunen (Helsingi), Helen de Hoop (Nijmegen), Patrycja Jablonska (Poola), M. M. Jocelyne Fernandez-Vest (Pariis), Diana Forker (Leipzig), Krisztina Korencsi (Budapest), Larisa Leisiö (Tampere), Sander Lestrade (Nijmegen), Erkki Luuk (Tartu), Ekaterina Lyutikova (Moskva), Jack Rueter (Helsingi), Pornsiri Singhapreecha (Bangkok), Peter Slomanson (Aarhus) ja Anne Tamm (Tallinn).

9. XII 2010 (Tallinn) – „Läänemere-soome sõnavara ajalugu: etümoloogia ristteedel”. Seminaril olid vaatluse all lähemate sugulaskeelte sõnavara etümologiseerimise põhitõed ja kitsaskohad, mitu ettekannet käsitles laensõnade temaatikat. Välisesinejaist olid kohal Kaisa Häkkinen (Turu) ja Eino Koponen (Helsingi), kohalikest keeleuurijatest kõnelesid Iris Metsmägi, Vilja Oja, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar, Urmas Sutrop, Udo Uibo, Lembit Vaba ja Jüri Viikberg.

6. XII 2011 (Tallinn) – „Soome-ugri keelte leksikoloogia ja leksikograafia”. Seminaril peeti mitu (ajaloolise) leksikoloogia teematist ettekannet (Tuomas Johannes Huumo, Vilja Oja, Kristel Uiboaed), kutsutud esineja Gerson Stefan Klumpp (Tartu) rääkis kamassi keele murdelisest kihistumisest. Teiseks keskseks teemaks olid sõnaraamatud ja sõnaraamatute koostamine – eeskätt pühenduti etümoloogia- ja murdesõnaraamatutele (Karl Pajusalu, Iris Metsmägi, Udo Uibo), lisaks heideti pilk ka viipekeele sõnaraamatute koostamisele (Liivi Hollman) ning korpusleksikograafia võimalustele (Jelena Kallas). Seminaril lõpus esitleti Inge Käsi vastilmunud „Vanapärase Võru murde sõnaraamatut”.

3. XII 2012 (Tallinn) – „Soome-ugri keelte alane arendustöö”. Seminari põhirõhk oli suunatud eesti ja soome murrete sõnaraamatute koostamisele. Eesti murdesõnaraamatust ja selle koostamisest EKI veebipõhises sõnastikukeskkonnas EELEX rääkisid Jüri Viikberg, Ülle Viks, Indrek Hein ja Liis Raasik. Helsingi kolleegid KOTUS-est, Heikki Hurttta, Tarja Korhonen ja Anna Ryödi, tutvustasid aga soome murrete sõnaraamatu minevikku, olevikku ja tulevikuplaane. Ettekannetes puudutati lisaks komi ja liivi keele küsimusi (Triin Todesk, Oliver Vare), tutvustati Tartu Ülikooli soome-ugri keelte alaseid arendustegevusi (Tõnu Seilenthal) ning piiblikonkordantsi koostamistööd EKI-s (Kristiina Ross).

21. XI 2013 (Tallinn) – „Uralic and Indo-European Language Contacts”. Seekord korraldati teadusüritus konverentsina, mille eesmärk oli tuua kokku Uurali ja indoeuroopa keelte vaheliste kontaktide uurijad. Konverentsi peaesinejad olid Angela Marcantonio (Rooma), Anna Stafecka (Riia) ja Gerson Klumpp (Tartu), põnevaid ettekandeid pidasid veel Svetlana Edygarova, Terhi Honkola, Inna Kaysina, Alo Merilo, Iris Metsmägi, Vilja Oja, Jelena Rjabina, Kaidi Rätsep, Meeli Sedrik, Szilárd Tibor Tóth, Ene Vainik, Oliver Vare ning Jüri Viikberg.

19. XI 2014 (Tallinn) – „Soome-ugri keelte andmebaasid ja e-leksikograafia”. Seminari plenaarsineja oli Jussi-Pekka Hakkarainen (Helsingi), kes kõneles sugulaskeelte vanema perioodika ja õppekirjanduse digiteerimisprojektist. Nimelt on Helsingi ülikooli raamatukogus valminud andmebaas Fennougrica, mis koondab Venemaal aastatel 1920–1940 kahekümmes soome-ugri keeles ilmunud ajalehti ja õpikuid. Ettekannetes vaadeldi lisaks ka Eesti murdearhiive ja keelekogusid (Liina Lindström, Liis Raasik), etümoloogilist sõnaraamatut (Iris Metsmägi, Meeli Sedrik) ning murde- ja sugulaskeelte sõnastikke (Inge Käsi, Nadežda Ptšelovodova, Jüri Viikberg).

26. XI 2015 (Tallinn) – „Eesti murrete suhetest lähisugulaskeeltega”. Seminaril põhifookuses olid lähemate sugulaskeelte ja eesti murrete vahelised sidemed, samuti käsitleti keeleajaloo ning vanema kirjakeele allteemasid. Kutsutud välisinejad olid Kaisa Häkkinen (Turu), Riho Grünthal (Helsingi) ja Sofia Björklöf (Helsingi), kohalikest keeleuurijatest kõnelesid Mari Kendla, Iris Metsmägi, Vilja Oja, Karl Pajusalu, Kristiina Ross, Eva Saar ning Jüri Viikberg.

28.–29. XI 2016 (Haapsalu) – „Soome-ugri keelte sõnavara ja etümoloogia”. Seminaril peeti arvukalt ettekandeid soome-ugri keelte sõnavara, keeleajaloo ning sõnavara etümoloogia teemadel. Lisaks Pirkko Nuolijärville, kes rääkis keelepoliitika põhisõnavara küsimustest, oli Helsingist esinema tulnud terve hulk noori etümolooge-lingviste: Santeri Junttila, Sampsa Holopainen, Juha Kuokkala, Jyri Lehtinen ja Sofia Björklöf. Eesti keeleuurijatest pidasid ettekande Inge Käsi, Iris Metsmägi, Vilja Oja, Karl Pajusalu, Meeli Sedrik, Arvi Tavast, Triin Todesk, Marili Tomingas, Tuuli Triin Truusalu ja Mihkel Tõnnov.

28. XI 2017 (Tallinn) – „Soome-ugri kirjasõna muutuv asjas”. Seni viimane sügisseminar käsitles soome-ugri keelte kirjasõna teemat üha kiiremini muutuva keskkonna kontekstis. Avaettekande pidas János Puzstay (Budapest, Nitra), kes kõneles terminoloogiast kui keele arendamise ja säilimise vahendist. Jaak Prozes (Tallinn) rääkis Venemaa soome-ugri rahvaste rahvuskeelte olukorrast XXI sajandi ajakirjanduses ja kirjan-duses ning Sven-Erik Soosaar (Tallinn) toonitas Vikipeedia rolli soome-ugri keelte arengumootorina. Heikki Hurta (Helsingi) kõneles soome murrete sõnaraamatust muutuvas ajas, Jack Rueter (Helsingi) ja Olga Erina (Helsingi) aga ersa sõnavara rikastamise võimalustest viimaste aastakümnete sõnaraamatutes ning Heinike Heinsoo (Tartu) jagas oma mõtteid seoses vadja kirjakeelega. Jüri Viikberg (Tallinn) tutvustas koostami-

sel oleva murdegrammatika lähteainest, Ellen Niit (Tartu) rääkis märksõnadest töös olevas Saaremaa murdesõnastikus ja Sulev Iva (Võru) kirjeldas võru keele seisukorda internetis.

Kümne aasta jooksul on soome-ugri seminaridel käinud kõnelemas inimesi vähemalt 14 riigist (Holland, Inglismaa, Itaalia, Läti, Poola, Prantsusmaa, Rootsi, Saksamaa, Slovakkia, Soome, Taani, Tai, Ungari ja Venemaa) ning peetud ettekanded on käsitletud vähemalt 30 keelt/keelevarianti (eesti, ersa, handi, hinuhhi, isuri, kamassi, komi, ladina, liivi, läti, mari, neenetsi, nganassaani, osseedi, prantsuse, saksa, setu, soome, türgi, udmurdi, ukraina, ungari, vadja, vanagotlandi ja võru) või keelerühma (nt balti, indeeuropa, indoiraani, germaani, läänemeresoome, saami, samojeedi ja Uurali).

EKI plaanib soome-ugri semina-ride korraldamist jätkata ka edaspidi. Lisaks teadusürituste organiseerimisele panustab EKI (HTM-i toel) fennougristikasse ka sugulaskeelte sõnaraamatute koostamisega: aastal 2015 ilmus „Eesti-udmurdi sõnaraamat”, 2017 „Eesti-mari sõnaraamat” ja praegu on koostamisel „Eesti-ersa sõnaraamat”. Sugulaskeelte sõnavara käsitlevad ka aastal 2012 ilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamat” ning koostamisel olev uus, teaduslik etümoloogiasõnaraamat. Peale selle leiavad fennougristid kõikjalt maailmast kasulikku materjali eesti sõnavara kohta EKI murdesõnaraamatutest.

Fennougristika väljakutsed tänapäeval

Teaduse rahastamine soosib pigem teadusalasid, mis suudavad pakkuda tulemusi, mida saab tänapäeva elus kasutada – rakenduslikku keeleteadust. Sinna, kuhu liigub raha, liiguvad ka inimesed. Seetõttu on puhtalt teoreetiliste keeleteadusharude, sealhulgas ajaloolise keeleteaduse järelkasv viimasel ajal piiratud.

Siiski on XIX sajandil tekkinud fennougristika endiselt täies elujõus. Küll on viimase kümne aasta jooksul olnud küsimuse all, kas soome-ugri keeled on üldse ajaloolise keeleteaduse seisukohalt kehitiv jaotis. Jaakko Häkkineni häälikuloolise analüüsi järgi ei ole põhjust jagada Uurali keeli soome-ugri ja samojeedi keelteks – see näib osutavat, et esimesena jagunes Uurali algkeel soome-permi ja ugri-samojeedi haruks.¹ Samojeedi ja ugri algkeel lahkesid hiljem ning algsamojeedid sattusid kontakti rahvaga, kellelt nad laenasid ulatuslikult sõnu, mistõttu paljud Uurali tüved läksid kaduma. Lõplikult pole ka selge, kas jukagiiri keel kuulub Uurali keelte hulka. Siiski väidavad viimased sellealased uurimused, et jukagiiri ja Uurali keelte sarnasus on tingitud Uurali laenudest algjukagiiri keelde.

Võrdlev-ajaloolise keeleteaduse osa tänapäeva ajaloolises fennougristikas on endiselt oluline ning selle meetodite kasutamine aitab leida uusi kognaate, mida varem pole märgatud. Üha rohkem pööratakse tähelepanu keelekontaktidele ning püütakse arvesse võtta seda, et ka hääbunud keeled on jätnud jälje tänapäeva keelte ehitusse.

Võib välja tuua kaks peamist suunda: ühelt poolt keelte eelajalooga tegelemine ehk algkeelte kujunemise ja eelajalooliste keelekontaktide uurimise suund, mille juures on abiks arheoloogia

¹ Vt J. Häkkinen, *Kantauralin murteutuminen vokaalivastavuuksien valossa*. [Käsikirjaline *pro gradu* töö.] Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, 2007.

ja geneetika. Teiselt poolt tänapäeva keelekasutuse uurimine, keelte hääbumine ja sellega kaasnevad protsessid, nagu keelesurm, kakskeelsus, koodivahetus, revitaliseerimine, erinevad sotsiolingvistilised protsessid ja muud sarnased teemad. Norras Tromsø ülikoolis on koostamisel andmebaas, mis sisaldab paljude soome-ugri keelte elektroonilisi sõnastikke ning morfoanalüsaatoreid ja -süntesaatoreid. Soome-ugri keelte võrguressursside loomisega tegeletakse mitmes keskuses Venemaal ja Ungaris. Soome-ugri keelte uurimine jätkub ka Eestis, kus peamisteks uurimiskeskusteks on Tartu Ülikool ja Eesti Keele Instituut.

Muutunud on soome-ugri keelesuguluse osa eestlaste eneseteadvuses. Tundub, et seda teadvustatakse küll osana eesti rahvuslikust eneseteadvusest, kuid soomeugrilis seisneb enamasti hõimuvendluses soomlastega ja vähemal määral ungarlastega. Venemaa soome-ugri rahvastest ollakse küll midagi kuulnud, kuid neid ei tunta enam „omadena“. Kultuurilised ja poliitilised piirid on muutunud olulisemaks kui keele- ja hõimusidemed. See ei ole ka üllatav, sest pärast Eesti taasiseseisvumist ja piiride avanemist on kontaktid muu maailmaga muutunud mõõtmalt tihedamaks, samas kui viisanõue ja kehvapoolsed suhted riikide vahel takistavad sidemeid Venemaal elavate soomeugrilastega.

TIINA LAANSALU,
SVEN-ERIK SOOSAAR